

exact în ce fel una dintre lacunele mai importante, vv. 524—526 din c. IV, dovedește înrudirea dintre cele două prototipuri (Y și H) și dependența lor de arhetipul Ω.

Apariția tuturor cărților din *Posthomerică* în această remarcabilă ediție va pune la îndemina homerizanților și a celor care se interesează de poezia greacă târzie un text impecabil stabilit, însoțit de comentariile unui mare cunoscător al poeziei lui Quintus.

M. Nasta

ÉPICTÈTE, *Entretiens*. Livre III. Texte établi et traduit par Joseph Souilhé, avec la collaboration d'Armand Jagu. Paris, « Les Belles Lettres », 1963, 120 p.

Noua ediție a *Conversațiilor* lui Epictet a ajuns la a III-a dintre cele patru cărți câte s-au păstrat, după o istorie destul de lungă și zbuciumată. Textul stabilit și traducerea făcută de J. Souilhé au rămas mulți ani nepublicate din cauza morții autorului (1941). În 1948 și 1949 au apărut tot în colecția « Guillaume Budé » primele două cărți, îngrijite de E. de Places. Abia după un deceniu și jumătate a apărut cea de-a III-a carte, îngrijită de A. Jagu, fără o prefață sau o notă care să explice cauza întâzierii și a schimbării supraveghetorului ediției.

Ultima ediție critică a textului fusese cea a lui Schenkl (Leipzig, Teubner, 1894; ed. a II-a, îmbunătățită, 1916). Ediția de față este făcută pe baza unei noi lecturi a ms. celui mai vechi, Bodleianus (sfârșitul sec. XI) și a colaționării lui cu toate celelalte manuscrise, cu excepția unuia din Leyda și a altuia din Leningrad (sec. XVII). J. Souilhé a corectat unele greșeli de lectură ale lui Schenkl, dar mărturisește că nu a avut răgazul necesar pentru a verifica justețea afirmațiilor acestuia referitoare la diversele etape de corecturi aduse arhetipului.

Primul volum conținea o amplă și documentată prefață (85 p.: I. Vie d'Épictète, II. L'œuvre, III. Le genre littéraire, IV. La pédagogie d'Épictète, V. La doctrine philosophique, VI. Le style d'Épictète). Notele sînt, în toate cele trei cărți apărute, ca în general în edițiile « Les Belles Lettres », puține, mai ales trimiteri la izvoare antice sau la alte capitole ale lucrării. Aparatul critic nu este exhaustiv, editorul specificînd că nu s-a obligat să reproducă toate diferențele celorlalte manuscrise față de Bodleianus. Selectiv sînt reproduse, de asemenea, și conjecturile diverșilor editori, începînd de la *editio princeps* a lui Trincavelli (Veneția, 1535). Traducerea, corectă, clară și adesea chiar elegantă, este, după un bun obicei, întreruptă prin titluri date de către editor capitolelor logice, pentru a preveni pe cititor asupra conținutului. Este de regretat că cei doi colaboratori postumi ai lui J. Souilhé nu au avertizat cititorul, printr-o notă introductivă, asupra contribuției lor exacte la ediția de față.

Nu rămîne decît să dorim terminarea cît mai grabnică a editării în condiții atît de bune a textului lui Epictet, unul din textele fundamentale ale stoicismului.

C. Poghirc

OVIDIANA GRAECA. *Fragments of a Byzantine Version of Ovid's Amatory Works*. Edited by P. E. Easterling and E. J. Kenney (= *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, Supplement No. 1), 1965, 85 p.

Autorul versiunii grecești a *Metamorfozelor* lui Ovidiu, Maximos Planudes, pare să fi zăbovit și asupra operelor erotice ale poetului sulmonez. Existența unei traduceri complete, în proză greacă, a *Amorurilor*, *Artei* și *Remediilor iubirii* e aproape sigură, chiar dacă paternitatea ei nu poate fi atribuită lui Planudes însuși, ci, mai degrabă, vreunui din apropiații lui. Încă în

secolul al XIV-lea, această versiune a fost excerptată și adaptată unor scopuri retorice și educative. Pasajele (destul de numeroase și uneori întinse) referitoare la *Remedia* au fost publicate de H. Schenkl în 1909. Acum, E. J. Kenney (autorul ediției ovidiene de la Oxford din 1961) și doamna P. E. Easterling tipăresc integral, precedate de o concisă introducere, excerptele din cele trei opere citate.

Ele se găsesc într-un manuscris miscelaneu al Bibliotecii naționale din Napoli (cod. II C. 32; filele 240^a – 252^b), precedate de pasaje din *Tucidide* și urmate de câteva extrase din *Oribasius* și *Dionis din Halicarnas*. Filigranul hîrtiei ca și grafia sînt atribuite celui de-al doilea pătrar al secolului al XIV-lea. (Avem de-a face cu o copie, nu cu autograful compilatorului însuși.) Excerptorul ar putea fi identificat cu *Andreas Lopadiotes*, autorul așa-numitului *Lexicon rheticum Vindobonense*. Unul din vechii posesori cunoscuți ai codicelui, cardinalul Hieronymus Seripandus, e cel care, în 1552, a întemeiat biblioteca mănăstirii San Giovanni a Carbonara, dar manuscrisul va fi aparținut întîi fratelui cardinalului, Antonius Seripandus, care l-ar fi moștenit de la Aulus Ianus Parrhasius, ginerele lui Demetrios Chalcondyles.

Pînă acum, lecțiunile acestei colecții de excerpte au fost exploatate cu succes în editarea lui Himerios, Hermes Trismegistos, Herodot, împăratul Iulian, Libanios, Maximos din Tir, Filon, dar ele ar putea fi utilizate și în stabilirea textului lui Pausanias.

În ce-l privește pe Ovidiu, pînă în 1963 se considera că acesta e unicul manuscris conținînd excerpte din traducerea *Artei*, *Amorurilor* și a *Remediilor*, dar J. Lamoureux (*Revue des Études Grecques*, vol. 76, p. 206–209), a descoperit șapte fragmente ale traducerii din Ovidiu într-un manuscris al Bibliotecii naționale din Paris (Suppl. Gr. 1194; cam din aceeași vreme cu Neap. II C. 32). E remarcabil că și în exemplarul parizian citatele din Ovidiu se află tot între *Tucidide* (e vorba de același pasaj!), pe de o parte, și *Oribasius* și *Dionis din Halicarnas*, pe de altă parte: aceasta nu poate fi o coincidență, ci ne arată că ambele copii purced de la un model identic sau similar. Absența din Suppl. Gr. 1194 a unor erori existente în Neap. II C. 32 înlătură ipoteza că primul ar fi o copie, mult prescurtată, a celui de-al doilea. Istoria manuscrisului parisin nu poate fi urmărită, îndărăt, mai departe de circa 1860, cînd el a fost achiziționat de Emmanuel Miller.

Așa cum arăta încă din 1963 E. J. Kenney (*Hermes*, vol. 91, p. 213–227), importanța excerptelor pentru stabilirea originalului latin nu e prea mare; totuși, tipărind pasajele corespunzătoare ale textului latinesc alături de excerptele grecești, cei doi editori ne dau posibilitatea să stabilim o apropiere între modelul necunoscut al versiunii grecești și anumite manuscrise ovidiene.

Efectuînd eu însumi un relevu statistic al lecțiunilor caracteristice prezumate ale textului latin care a stat la baza versiunii bizantine, am constatat următoarele.

În prima carte a *Artei*, modelul latinesc coincide în 17 pasaje cu acordul manuscriselor **R** (= Parisinus Latinus 7311; sec. IX) și **O** (= Oxoniensis Bibl. Bodl. Auct. F. 4. 32; sec. IX); în 13 pasaje, lecțiunile sînt identice cu acordul dintre **R**, **O** și **A** (= Londiniensis Mus. Brit. Add. 14086; circa 1100). În celelalte două cărți, un număr de alte 17 locuri conțin aceleași lecțiuni ca acordul dintre **R** și **A** (**O** nu transcrie decît cartea I).

Pentru *Amores*, iau în considerație manuscrisele **P** (= Parisinus Latinus 8242, Puteaneus; sec. IX – X) și **S** (= Sangallensis 864, sec. XI; cf. și ediția lui F. W. Lenz, 1965, p. 19). În cartea I, lecțiunile modelului versiunii grecești coincid în trei rînduri numai cu **P**, în patru numai cu **S**, iar într-alte patru el e de acord cu ambele; în cartea a II-a, cîte patru pasaje se află identice cu cele din **P** și, respectiv, **S**, iar șase ca într-amîndouă; în ultima carte găsim trei locuri ca în **P**, cinci ca în **S** și trei ca într-amîndouă.

La *Remedii*, situația e ceva mai complicată. Un număr de 14 pasaje prezintă aceleași variante ca acordul lui **R** (vezi mai sus, la *Amores*), **E** (= Etonensis 150, Bl. 6. 5; sec. XI) și **K** (= Pari-

sinus Latinus 8460, Puteaneus; sec. XII; F. W. Lenz, în ediția sa din 1960, folosește pentru acest manuscris sigla P, atribuindu-l începutului secolului al XIII-lea; la Easterling — Kenney, în trei cazuri din cele 14 avem de-a face cu mina a doua, în cinci cu prima). Alte șapte locuri sînt identice cu acordul dintre B și K (două lecțiuni ca ale primei mîini din K, două ca ale celei de-a doua; o singură lecțiune ca a mîinii a doua a lui B). În sfîrșit, opt pasaje amintesc de acordul manuscriselor E și K.

Evident, nu poate fi încercată aici, în amănunt, o încadrare mai de aproape a modelului latin prezumat în stema manuscriselor existente (editorii înșiși nu și-au pus această problemă). Dar cele cîteva indicații pe care le-am extras din aparatul critic ne arată că, într-adevăr, excerptele grecești nu sînt martorii unor caracteristici bine marcate, din acest punct de vedere.

Cu mult mai interesantă mi se pare încercarea lui E. J. Kenney și a d-nei Easterling de a reconstrui, în cîteva cazuri, un original latinesc diferit de tradiția directă cunoscută.

Iată textele respective (punctul de plecare îl constituie ediția lui Kenney).

Ars, 1, 401—402:

nec semper credenda Ceres fallacibus aruis
nec semper uiridi concaua puppis aquae.

Exc. gr.: οὐτε γὰρ ἀεὶ πιστευτέα ἐστὶν ἡ Δημήτηρ τοῖς ἀπατηλοῖς πεδίοις οὐτ' ἀεὶ ἡ κοίλη ναῦς τοῖς ὑγροῖς ὕδασι (și în Suppl. Gr. 1194).

Se pare, deci, că textul latinesc pe care l-a avut sub ochi autorul versiunii bizantine purta **liquidis . . . aquis** în loc de **uiridi . . . aquae**.

Ars, 3, 222:

quas geritis uestis, sordida lana fuit.

Exc. gr.: ἀς φέρομεν ἐσθῆτας, πινώδης ἦν πρὶν ἐρέα.

Geritis din manuscrisele RA e substituit de **gerimus**.

Amores, 1, 15, 33:

cedant carminibus reges regumque triumphi.

Exc. gr.: παραχωρεῖτωσαν αὐτοῖς καὶ βασιλεῖς καὶ βασιλέων ὑπηρέται.

În loc de *triumphi* (PS) trebuie să se citească **ministri!** Semnalează v. 36: pocula Castalia plena ministret aqua.

Amores, 3, 9, 35—36:

cum rapiunt mala fata bonos, (ignoscite fasso)
sollicitor nullos esse putare deos.

Exc. gr.: τῆς γὰρ κακῆς μοίρας καὶ τοῦ ἀγαθοῦς ἀρπαζούσης (σύγγνωτε [σύγγνωται cod.] τῷ ἀπειρηκότι) προάγομαι ὑπολαμβάνειν μηδένας εἶναι θεοὺς.

Fesso în loc de *fasso*? (P: *falso*.)

Remedia, 121—122:

stultus, ab obliquo (Lenz: *oblico*), qui, cum descendere possit,
pugnat in aduersas ire natator aquas.

Exc. gr.: ἀφρων κολυμβητῆς ὅς τοῦ βέματος ἀπαιτούντος πλαγίως κατιέναι μάχεται (Schenkl; μάχεσθαι cod.) τῆς φορᾶς ἐναντία νήχεσθαι.

Possit (*posset* în Parisinus Latinus 8245, sec. XIII) e substituit de **poselt**.

Remedia, 259—260:

nulla recantatas deponent pectora curas
nec fugiet uiuo sulphure (Lenz: *sulpure*) uictus Amor (Lenz: *amor*).

Exc. gr.: οὐκ ἔστιν ἦτις δι' ἐπαδῆς φροντίδας ἔρωτος ἀποθήσεται, οὐδὲ φεύξεται θείῳ ἀπύρῳ νικηθεὶς ἔρωσ.

Poate că în loc de *deponent pectora* e mai bine *deponet pectore* (ultimul cuvânt apare, așa, și în prima mină din cod. Cantabrigiensis Coll. Trin. 609, R. 3. 29; începutul sec. XIII).

Remedia, 747—748:

cur nemo est, Hecalen, nulla est, quae ceperit Iron?

nempe quod alter egens, altera pauper erat.

(În 747, Lenz scrie *nemo* în loc de *nulla est*; *hecalen* Itali: *hecaten E.*)

Exc. gr.: <τ>(νος (suppl. Schenkl) ἔνεκεν οὐδεὶς τῆς Ἑκά[σ]της (ἐκάλης Schenkl), οὐδεμία τοῦ Ἴρου (Schenkl; Ἰσου cod.) ἐρᾷ; οὐχ ὅτι ἐκάτεροι ἦσαν ἄποροι; (corr. Kenney; ἄπειροι cod.)

Nempe e mai puțin potrivit decît interogativul **nonne**.

Mai adaugă că versurile *Ars*, 1, 331a — 331b, care lipsesc în manuscrisele **R**, **O** și **Og** (= Oxoniensis Bibl. Bodl. Canon. class. Lat. 18, începutul secolului al XV-lea), dar se găsesc în **r** (= mină secundă a lui **R**) și **A**, sînt prezente și în versiunea bizantină: νῦν ὡς ἐχθρὸν φεύγει σὺν ταῖς λοιπαῖς ὄρνισιν: — καὶ δὴ καὶ Σκύλλα (σκύλλους cod.), θαλάττιον τέρας, φαρμάκω τῆς Κίρκης . . .

Subliniez că restabilirea variantelor latinești de mai sus, pe baza traducerii excerptate, e o pură ipoteză, deci lecțiunile propuse pot fi acceptate, acordînd credit editorilor englezi, sau pot fi respinse, raliindu-ne manuscriselor existente. Dar dreptul filologului de a interveni în text în opoziție cu manuscrisele, fundat teoreticește de la Bentley încoace, își află aici o strălucită demonstrație. În versul 3, 12, 13 din *Amores*,

an prosint dubium, nocuerunt carmina certe,

ultimul cuvînt (înlocuit în **P** cu *semper*; așa și în Lenz) a fost pe drept suspectat de H. Magnus; sagacele editor al *Melamorfozelor* propune ca *certe* (sau *semper*) să fie substituit cu *saepe*, iar această conjectură a lui are acum norocul să fie confirmată de versiunea bizantină: ἀμφίβOLON μὲν εἰ ὀνύγησιν, ἔβλαψε δὲ τὰ ἔπη πολλάκις. Această rară satisfacție acordată unui editor trebuia pomenită, alături de celelalte sugestii pe care le poate pricinui o lectură atentă a opusculului *Ovidiana Graeca*.

Traian Costa

Academia Scientiarum U.R.S.S. CORPUS INSCRIPTIONUM REGNI BOSPORANI (CIRB).

Академия Наук СССР. Институт Истории Ленинградское Отделение. Институт Археологии Ленинградское Отделение. Корпус Боспорских надписей. Editura «Nauka», Moscova-Leningrad, 1965, 951 p. în 8°, 1326 inscripții.

Cuprins: prefață p. 5—12; repertoriul epigrafelor p. 13—794; anexă p. 797—935, scurt tratat de gramatică a inscripțiilor bosporane p. 797—831, tabel cronologic al suveranilor bosporani p. 832—833, indices p. 834—923, concordanțe (IPE și reviste) p. 924—935, addenda p. 936—939, abrevieri și bibliografie p. 940—946, sumarul p. 947—951.

Redactat integral în rusește (în afară de titlul latinesc), CIRB cu 1324 inscripții grecești, 2 latine, descoperite în teritoriul vechiului regat sarmato-traco-elenic al Bosporului Cimmerian, este o realizare științifică de proporții impozante, editată la un nivel tehnic superior. Produs al muncii pasionate a unui puternic colectiv de epigrafiști și eleniști leningrădeni și moscoviți, sub conducerea comitetului de redacție în frunte cu academicianul V. V. Struve, acad. M. N. Tihomirov, B. F. Gaidukevič, A. I. Dovatur, D. P. Kallistov, T. N. Knipović, cu contribuții de S. I. Luria,